

БОГОРОДИЧИНА ЦРКВА У ДОЦУ КОД СТУДЕНИЦЕ

Село Долац се налази југозападно, скоро јужно од Студенице, непун сат хода узбрдо, кроз манастирску шуму, између венца који чине Сивска Стена, Погорница, Драшковац и Беле Стене. Око цркве је сеоско гробље, чији су сачувани споменици знатно млађи од саме цркве. За изградњу цркве је искоришћена мала зараван са мањим падом него што је иначе на терену у непосредној близини. Око цркве и гробља, на западној страни, савија се пут. Ту је и јак извор са чесмом, одмах преко пута.

Према фрагменту преписа за који се мисли да је доцније начињен по Немањиној „златопечатној повељи на стени“ којом су биле одређене границе манастирског имања, излази да је и Долац био овим границама обухваћен. Село се под овим именом и помиње у поменутом препису чији део у транскрипцији гласи:

„ . . . паки да јест ведомо васем хотештим знати, докле јест међа манастирске земље: До Јасенице управо на Долац, управо Билом на Врх на Шгавницу, ниспланину управо на Гуштерице, управо преко реке, управо уз брдо на планину Бресничку, управо на Полумир, управо на Ибар, управо Ибром на Усее реком Студеницом, управо на реку Јасеницу . . . ”¹

Натлис који постоји у самој капели каже да је ова обновљена године 1441/42 (сл. 1). Непознат је карактер и обим те обнове, као што је и непознато и време грађења.

Црква је основе правоугаоне али доста сажете, тако да скоро прелази у квадратну (сл. 2). Грађена је на две етаже, укупне висине близу шест метара, тако да готово личи на какву кулу, пошто је у основи малих димензија (3,60 x 3,30 м.). Горњи спрат служио је као капела а доњи, свакако, као крипта и сувише је низак да би се човек могао исправити. Оба простора су покри-

вена полуобличастим сводовима од сиге (сл. 3).

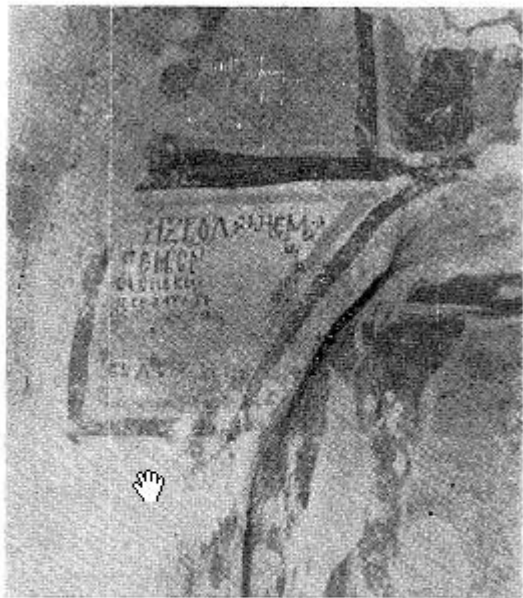
Кров је на две воде, од камених плоча, те формира троугласте забате на источном и западном зиду. Венци од три реда степенасто испуштених камених плоча делимично прелазе са северног и јужног зида на источни и западни па наглашавају поменуте троугласте тимпаноне. Граница етажа је споља обележена венцем од два реда камених плоча, степенасто испуштених, тако да горњи ред више испада. Плоче су само притесане. Једино је на источној страни овај венац начињен од студеничког белог мрамора и профилисан (сл. 4). На овом месту, међутим, он има и статичку улогу јер носи конзолно испуштену апсиду која се не протеже на доњи простор. Зато је венац и јачих димензија. Апсида је накнадно уграђена у отвор на источном зиду и начињена је од сиге. У основи је сегментна и засведена неспретно изведеним сферним сводом.

Црквица је озидана ломљеним каменом врло различитих димензија и састава. Камен је махом плочаст, што несумњиво доприноси стабилности зидова, јер су спојнице приближно хоризонталне, равне и велика је површина налегања. Осим тога, зидови су доста тачно изведени, нарочито ако се узме у обзир разнородност и неправилност каменог материјала. Дебљина им је 60. см. без већих отстапања. Размеравање је вршено стопом чија је величина око 30—31. см. Мала отстапања која се појављују свакако су последица непрецизног грађења. Иста је величина стопе која је употребљена приликом размеравања Студенице.²

И споља и изнутра црква је била малтерисана. Изнутра је и живописна, свакако приликом обнове из 1441/42 о којој говори натпис који је и начињен у фреско техници.

¹ Др М. Милошевић Брвинац: О средњевековним границама имања манастира Студенице, *Гласник Српске православне цркве* Београд 1969, бр. 6.

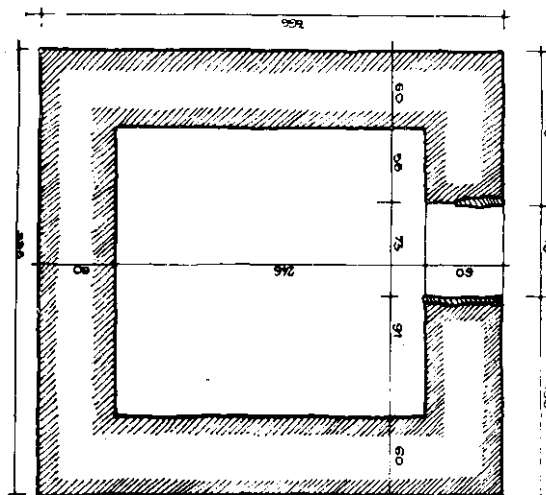
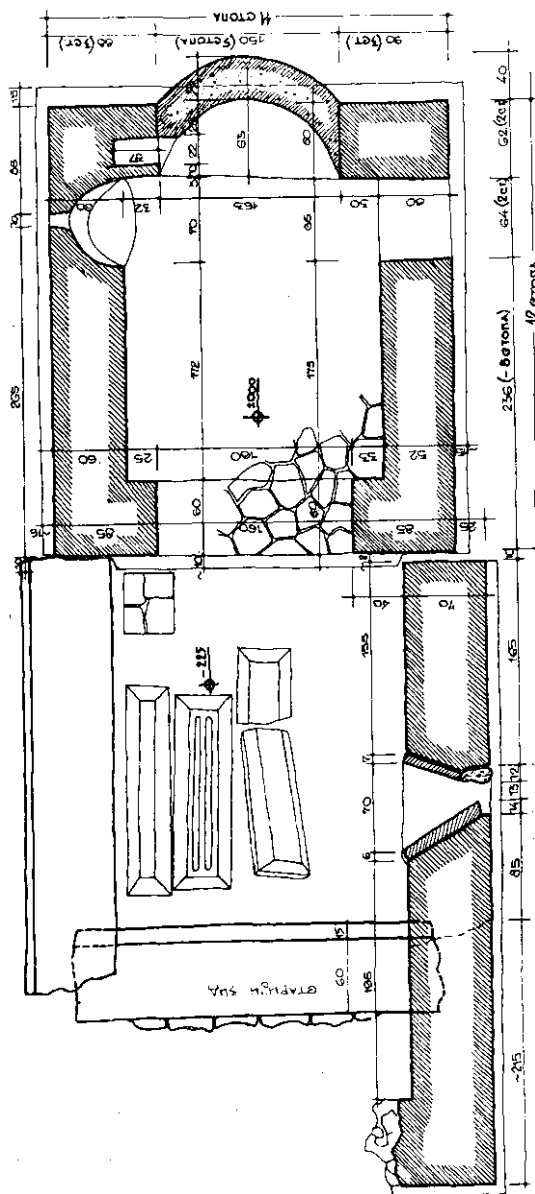
² Ђ. Бошковић — Б. Вуловић: *Цркви Град — Куршумлија — Студеница*, Старинар, н. с. Београд 1956—1957, 173—180.

1. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, натпис на унутрашњој страни источног зида црквице, на живопису из 1441/1442. године
1. Dolac, au-dessus de Studenica, église de la Sainte — Vierge, inscription du côté intérieur du mur oriental de la petite église, sur la peinture de l'année 1441/1442.

На доњој просторији цркве постоји само један отвор. То су мала правоугаона врата на западном зиду, постављена мало ексцентрично, према југу. Кроз њих се може ући у унутрашњост крипте, ако се човек добро сагне. Праг је прилично одигнут од нивоа пода крипте, и на њему се налази удубљење у које је улазила осовина врата. Одговарајуће удубљење се налази и на надвратнику, уствари каменој плочи, архитравно постављеној.

Горњи спрат има на западном зиду велики, полукружним луком засведен отвор, док су отвори на јужном и северном зиду ужи, такође лучно засведени и претрпели су извесне интервенције. Ваља нагласити да су се ова два отвора пружила до пода, без

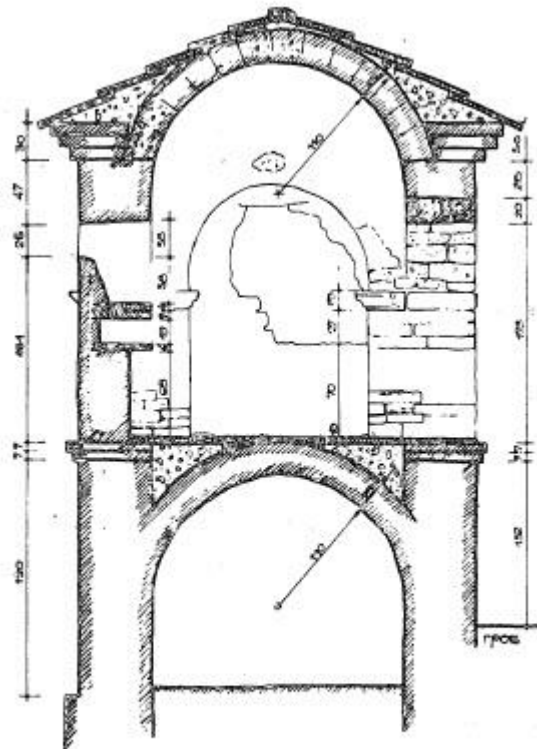

2. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, основа горње етаже и припрате после извршених истраживачкоконзерваторских радова, и основа крипте
2. Dolac, audessus de Studenica, église de la SainteVierge, base de l'étage supérieur et du narthex après l'exécution des travaux de recherches et de conservation, et la base de la crypte

парапета, као и западни. Својевремено су били зазидани и смањени, тако да су од лепих лучних отвора биле остале само пушкарнице (сл. 5). Северни отвор се и сада налази у таквом стању док је јужни потпуно очишћен и доведен у првобитно стање приликом конзерваторских радова. За апсиду се са сигурношћу може рећи да је накнадно дозидана у отвор сличан овом на западном зиду.

Од посебног је интереса и важности пластична декорација на цркви. Ради се већ о поменутом мраморном венцу испод апсиде и о профилисаним ослонцима лукова над отворима. По свом карактеру ова је профилација свакако блиска оној која карактерише рашки период грађења. Она је чврста, једноставна и на свој начин елегантна. Међутим, иако сви профили имају исте стилске карактеристике, они нису истоветни. Разликује се профил на северном отвору од оног на јужном, ма да су отвори симетрично постављени. Ово, додуше, није нарочито чудно, јер се оваква отступања од симетрије могу често срести. Другојачији су одговарајући профили у западном отвору. Они су сасвим једноставни, од косо засечених мраморних плоча. Потпуно је истоветан венац у унутрашњости припрате који је означавао почетак свода, те се може закључити да је на западном отвору интервенисано приликом изградње припрате.

Припрата је била већих димензија него сама црква. Призидана је накнадно и, као и многе друге призидане припрате, представљала лош потез у архитектонском смислу. Саграђена без креативних напора, већих димензија, она је гушила и потискивала у други план саму црквицу која са својим пријатним пропорцијама, рустичним зидовима и лепим отворима љупко изгледа. Од припрате је до августа 1968. године, када су извршени конзерваторскоистраживачки радови био видљив само јужни зид. Била је такође покривена полуобличастим сводом. На јужном зиду постоје остаци овог свода из којих се види да је он у близини ослонца био начињен од плочастог ломљеног камена а даље је свакако био настављен сигом. На исти начин је изведен и свод на цркви св. Николе у Палежу, недалеко одавде која се датује, судећи по живопису, у крај XIV или почетком XV века.³ На оста-

3. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, попречни пресек
3. Dolac, au-dessus de Studenica, église de la Sainte-Vierge, la coupe transversale.

лим трађевинама из оваг краја не може се запазити нешто слично. Сасвим је могуће да припрата у Доцу потиче из времена грађења цркве у Палежу. Начин зидања је такође исти, од неправилних комада камена, различитот (састава и величине, а овај се начин зидања разликује од онаг на цркви У Доцу).

На јужном зиду припрате постоји правоугаони прозор који се шири према унутрашњости, док му је висина иста споља као и унутра. Прозор је формиран од камених плоча од којих је једна била надгробна, са урезаном таласастом линијом дуж рубова. Једина очувана пластична декорација на припрати је већ поменути једноставни венац на унутрашњој страни зида, тамо где почиње свод.

Приликом истраживачких радова пронађени су остаци северног зида припрате, као што се и очекивало.⁴ Остаци се губе пре северозападног угла припрате, тако да од западног зида припрате није пронађено

³ Др Војислав Ђурић: *Зидно сликарство Моравске школе*, Каталог изложбе копија зидног сликарства, минијатура и камене пластике из. споменика Моравске школе, Београд 1968. 15—16.

⁴ Истраживачким радовима је руководила археолог Обренија Вукадин, сарадник Завода за заштиту споменика културе Краљево.

4. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, југоисточни изглед пре конзерваторских радова

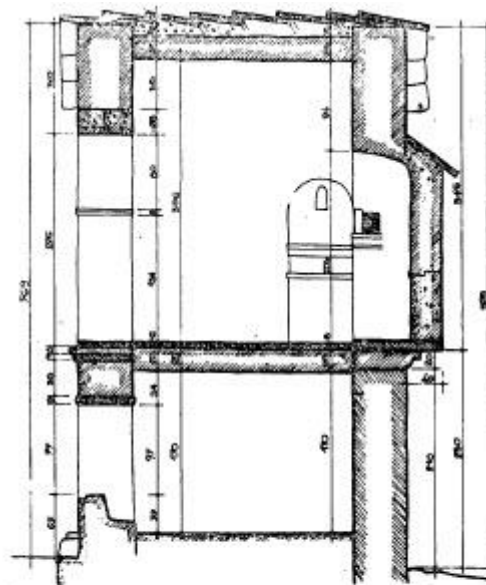
4. Dolac, au-dessus de Studenica, église de la Sainte-Vierge, aspect sud-est avant les travaux de conservation

ништа више од онога што се видело и над земљом.

Неочекивано је, међутим, откривен један зид, односно његови остаци, паралелан западном зиду цркве. Овај се зид подвлачи под северни и јужни зид припрате где се губи (сл. 2). Он је, према томе, старији од припрате. Његова је дебљина 60. см, као и зидова црквице, а карактер зидања је врло сличан.

На источном лицу зида формиран је испад ширине 15. см. На супротном, западном лицу такође се налази испуст за који се чини да представља остатке пода. Његов је ниво за десетак сантиметара виши од првог испада. Ако је то заиста остатак пода што се не може категорично тврдити с обзиром на незнатне остатке, онда се ова грађевина морала пружати и према западу. Сада ту пролази сеоски пут и никаквих других остатака нема.

Уз сам западни зид капеле, у североисточном углу припрате откривен је четвороугаони назидак у виду стуба. Вероватно представља остатак конструкције степенница које су морале постојати да би се изашло на горњу етажу капеле. Ово је утолико вероватније што је улаз у крипту померен према југу и на тај начин оставља место за степеннице.

5. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, подужни пресек
5. Dolac, au-dessus de Studenica, église de la Sainte-Vierge, la coupe longitudinale

6. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, мраморне надгробне плоче, откривене на делу припрате

6. Dolac, au-dessus de Studenica, église de la Sainte-Vierge, les pierres tombales en marbre, découvertes sur une partie du narthex

Испитивачки радови нису дали више никакве налазе архитектонског карактера. Уместо тога, откривене су три масивне надгробне плоче од мрамора на простору између улаза у крипту и поменутог старијег зида (сл. 6). Несумњиво је да су и оне старије од приправе чији је под морао бити бар приближно у нивоу пода горње етаже капеле па је покривао не само надгробне плоче и стари зид, већ и улаз у крипту.

Двадесетак метара северно од црквице, у обали усека који је начинио сеоски пут пронађене су земљане цеви старог водовода. Тешко је рећи куда је он водио али је, судећи по правцу пружања, користио воду поменутог извора преко пута цркве.

Испитивање крипте је показало да се испод њеног пода налази никакав гроб. Остаје претпоставка да је у унутрашњости крипте био смештен саркофаг покојника коме је садашња црквица била подигнута као маузолеј и који није могао бити безначајна личност.

Сви ови подаци како на самој црквици тако и налази у непосредној околини (водовод), воде закључку да је локалитет у прошлости морао имати већи значај од обичне сеоске гробне цркве-капеле, каквих има доста у околини Студенице. Већ сама њена просторна концепција, са доњим простором (*cubiculum inferius*) и горњим простором (*cubiculum superius*), представља особеност за ове крајеве и слични примери се могу тражити још у ранохришћанским маузолејима преко каснијих двоспратних капела са криптама каквих има у нашем Приморју.

Сличност са двоспратним капелама на острву Мркану код Цафтата и у Ратачком манастиру, коју наводи Милан Кашанин, несумњиво је⁵. Даље, у монографији „Ратац“ проф. Ђ. Бошковић и В. Кораћ сматрају да ратачка двоспратна капела представља једну од позних, средњовековних реминисценција на ранохришћанске маузолеје и да „објашњење њене појаве и подизање неколико других сличних савремених споменика захтева даља посебна истраживања.“ Ово је, у ствари, усвајање Дигвеове констатације "да маузолеји у Марусинцу код Солина и Печују имају позније аналогije у капели на Ратцу и сличној капели на острву Мркану⁷. Притом проф. Бошковић и

Кораћ исправљају датовање и уместо XI века узимају другу половину XII или прву половину XIII века као време грађења ратачке капеле.

Фресконатпис у црквици долачкој каже да је ова обновљена године 1441/42⁸. То је време када је Ђурђе Бранковић морао да борави у Дубровнику и Котору тражећи помоћ, док су Турци опседали Смедерево. Ако се у то тешко време нашло за сходно да се обнови ова грађевина онда је њен култ и значај морао бити тога достојан⁹.

Намеће се закључак да треба настанак ове грађевине везивати за настанак Студенице, као један од њених најранијих пратећих објеката. Како су мајстори с мора градили Студеницу, онда се може наћи објашњење зашто капела у Доцу личи на приморске двоспратне капеле. Према овоме, грађење капеле у Доцу могло би пасти крајем XII или почетком XIII века. Ипак, и у овом случају, као и код приморских капела, објашњење њене појаве захтева даље истраживање. Овде је то још израженије с обзиром на потпуну усамљеност овакве грађевине у овим крајевима.

Августа и септембра 1969. године извршени су како истраживачки тако и конзерваторски радови¹⁰. Архитектонски и конструктивно црквица је била очувана па су пројектом биле предвиђене само интервенције које би спречиле њено даље пропадање. Истовремено, мањим интервенцијама су подвучене извесне фазе из живота грађевине.

Недостатак кровног покривача био је озбиљно угрозио свод. Делимично порушена апсида је била у опасности да се даље руши, поготово што је и мраморни венац испод ње, који је суделовао у ношењу апсиде, био озбиљно оштећен. Радови су изведени следећим редом:

Свод је очишћен од остатака кровних камених плоча и растиња. Венци на северном и јужном зиду су президани по угледу на јужни венац који је био боље очуван. Свод је одозго инјектиран цементним малтером а затим извршено препокривање каменом плочама. Јужни отвор је очишћен од остатака зазиђивања и доведен у првобит-

⁸ Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, 1902, I, бр. 295;

⁹ В. Петковић: Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, стр. 35 и сл. 88.

¹⁰ Конзерваторски радови су изведени по пројекту и под надзором арх. Слободана Ђорђевића, сарадника Завода за заштиту споменика културе из Краљева. Извођач радова је био Велизар Шаптовић, зидарски мајстор из Студенице.

⁵ М. К(ашан)ин: *Dolac*, *Enciklopedijalikovnih umjetnosti*, Zagreb MСMLXII, knj. 2, 66.

⁶ Ђурђе Бошковић — Војислав Кораћ: Ратац, Старинар н. с., Београд 1956—1957, 39—75.

⁷ Е. Dyggve, *Das Mauzoleum in Pecs*, Pecs 1935, 11—12; *Forschungen in Salona*, III, Wien 1939, 128; *Histori of Salonian Christianity*, Oslo 1951, 135.

7. Долац, изнад Студенице, црква св. Богородице, југоисточни изглед после извршених радова

7. Dolac, au dessus de Studenica, église de la Sainte-Vierge, aspect sud-est après les travaux exécutés

но стање. Онај на северном зиду је остављен како је затечен, јер је зазиђивање било добро очувано. Једино је са спољне стране, приликом фуговања северног зида наглашена спојница која оцртава првобитни изглед отвора.

Осигурање апсиде је извршено пре свега изменом дотрајалог венца на који се она ослањала. Поред тога, између венца и апсиде је уграђена камена плоча дебљине око 8 см обликована према апсиди (сл. 7). Претходно је и апсида инјектирана цементним

малтером. Кад је све то извршено, апсида је дозидана тамо где је била порушена и покривена је каменим плочама.

Део јужног зида припрате је президан а остаци северног зида који су откривени приликом откопавања само су конзервирани, као и старији зид на делу припрате. На нивоу три масивне надгробне плоче извр-

шено је поплочавање каменим плочама да се не би задржавала вода, иако на том нивоу нису пронађени остаци неког сличног пода.

На тај начин је црквица, заједно са припратом и старијим зидом, санирана и презентирана и доступна евентуалним даљим проучавањима.

Слободан Ђорђевић

CONSERVATION DE L'ARCHITECTURE DE L'EGLISE DANS LE VILLAGE DOLAC, AU — DESSUS DE STUDENICA

L'église de la SainteVierge se trouve dans le village de Dolac, à moins d'une heure de marche du monastère de Studenica en se dirigeant vers le sudouest, dans le cimetière du village. Dolac était compris dans le domaine des frontières de ce monastère au moyenâge.

La bâtisse a une base rectangulaire et deux étages, L'étage supérieur servait de chapelle, l'inférieur de crypte. Les deux pièces sont couvertes d'arcades en briques en demisphères. Le toit se trouve sur deux canaux de plaques de pierre.

L'église peut être datée soit de la fin du XIIème, soit du début du XIIIème siècle, par

rapport à la ressemblance qu'elle a avec certaines chappelles de la côte qui ont elles aussi deux étages et la participation de certains maîtres de cette région à la construction de Studenica.

A l'occasion des travaux de conservation qui ont été exécutés pour le recouvrement du toit avec des plaques de pierre, la reconstruction des parties de l'abside démolie, on a également assainies et changées certaines parties de la corniche. L'ouverture du sud est nettoyée des restes de suie et remis dans son état original.

Slobodan Djordjević

